

Előszóhoz

A Magyar Köztársaság az etnikai identitást egyrészt **perszonális jognak** tekinti, azaz minden személynek alkotmányosan biztosítja a jogot etnikai hovatartozásának meghatározására. Az etnikai hovatartozás törvény szerint azok közé a különösen kényes adatok közé tartozik, amelyekkel kapcsolatban a személyt csak meghatározott jogi garanciák mellett szabad kérdezni, nyilvántartani.

Ugyanakkor az Alkotmány **közösségi jogot** is biztosít azoknak a nemzeti és etnikai kisebbségeknek, amelyek őshonosnak számítanak (legalább száz éve élnek magyar területen és legalább ezer tagot számlálnak). A közösségi jog alapvetően kulturális autonómiát jelent, azaz a kultúra fenntartásának és ápolásának közösségi jogát. Ez nem lehet területi autonómia, hiszen a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek az országban igen szórtaan helyezkednek el, arányuk a népességben nem éri el még a 10 %-ot sem. 13 etnikai közösség, népcsoport kapta meg napjainkig ezeket a jogosítványokat.

A Magyar Köztársaságban *minden elismert nemzeti és etnikai kisebbség nyelve hivatalos nyelv* is.

E jogok alapján szerveződnek *a kisebbségi önkormányzatok*, amelyek a helyi önkormányzat mellett működő és hasonló elvek alapján választott testületek, önálló jogosítványokkal.

Az új kisebbségeknek, a bevándorlóknak, számuktól függetlenül nincsenek hasonló közösségi jogaik.

A kisebbségekről szóló, 1993-ban hatályba lépett törvény „nemzeti és etnikai kisebbségekről” szól, etnikai kisebbségnek az anyaország nélküli közösségeket tekinti. Ebbe a kategóriába jelenleg csak a cigány közösség tartozik. A Magyar Köztársaság törvényei – szemben Európa legtöbb országával – a „cigány” megjelölést használják a népcsoport megjelölésére közösségeik többségének önmeghatározása alapján.

A közösségi jogból ered az állam azon kötelezettsége, hogy intézményeket működtessen a kisebbségek kulturális identitásának megőrzésére. Ezek közé tartoznak a nemzetiségi óvodák, iskolák, felsőoktatási szakok, pedagógusképzés. Történelmi hagyományok, szármosság és más okok miatt hat nemzeti kisebbség nyelvének és kultúrájának ápolására működik a teljes kurikulum (német, szlovák, horvát, szerb, román, szlovén), a többi kisebbség számára csak egy-egy intézmény vagy vasárnapi iskolák állnak rendelkezésre.

A nemzetiségi és kisebbségi oktatás finanszírozása az általános tanulónkénti normatíva kiegészítésével történik, ami fejenként mintegy 40 %-os többletet jelent az intézményfenntartó számára. Külön költségvetési támogatásban részesülnek a hagyományos nemzetiségi oktatás rendszerébe nem tartozó óvodák, iskolák, vasárnapi iskolák, a kisebbségi nyelvű nyelvvizsgáztatás, pedagógus továbbképzési programok, nyelvi táborok.

Bár a Magyar Köztársaság csatlakozott a nyelvi kartárhoz, nyelvtörvény csak a magyar nyelv védelmében lépett hatályba. A kisebbségi nyelvekkel kapcsolatos kormányzati politika ezért csak a közvetetten, egyéb jogszabályok és gyakorlati alkalmazásuk elemzése alapján vizsgálható.

A cigány nyelvek oktatása – a cigány gyermekek oktatása

Általános jellemzők

A Magyarország mai területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek legtöbbször közös vonása, hogy évszázadok óta élnek a magyar állam keretei között. Az ország délnyugati részében, Szentgotthárd körül élő szlovén ős lakosságtól eltekintve a magyarországi kisebbségek az utóbbi évszázadokban, több hullámban érkeztek a mai Magyarország területére. Legfontosabb történelmi, társadalmi és etnikai meghatározóik egyike, hogy többnyire a szabályozott irodalmi nyelv létrejötte előtt hagyták el etnikumuk eredeti lakterületét, s ebből következően napjainkban beszélt élő nyelvük, nyelvjárásaik általában archaikus nyelvi változatok.

Az ország mai területén megtelepedett kisebbségek integrációja, majd beolvadása a többségi nemzetbe az évszázadok során hol gyorsabb és erőszakosabb, hol pedig lassúbb és központilag kevésbé erőltetett volt. A második világháború utáni kényszerű kitelepítés, illetve önkéntes áttelepülés alapvetően rombolta a kisebbségi közösségeket. A folyamat végeredményeképpen gyengült szinte valamennyi hazai kisebbség identitása, kulturális kötődése, valamint oktatási bázisa, az asszimiláció felgyorsult. Bár a rendszerváltozás előtti kisebbségpolitika elismert néhány kisebbségi közösséget - ezek mindegyike jelenleg a Karta hatálya alá tartozik - és látszólag támogatta a kisebbségi kultúrák átörökítését, az oktatási bázis megteremtését, ám valós intézkedései helyett lényegében folytatódott a kulturális beolvadás, a kisebbségi nyelvek szerepének csökkenése, illetve a kisebbségi identitás felszámolása.

Ennek következménye, hogy mára a Magyar Köztársaság területén élő kisebbségek nagyobb része kettős vagy többes kulturális kötődéssel rendelkezik. A magyar nyelvhez és kultúrához való kötődésük csaknem olyan erős, esetenként erősebb, mint az eredeti nyelvükhöz és kultúrájukhoz való kötődés.

Ennek ellenére a politikai rendszer megváltozásával a kisebbségi nyelvi közösségek aktivitása is megnőtt. A megelőző évtizedekben hivatalosan "nem létezőnek" tekintett kisebbségek (cigányok, bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ruszinok, ukránok) is létrehozták szervezeteiket, egyesületeiket, majd aktívan bekapcsolódtak a demokratikus kisebbségpolitika alapelveinek kidolgozásába. Nem utolsósorban éppen a kisebbségek aktivitásának köszönhető, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény már 1993-ra elkészült. Ez a jogszabály határozza meg máig a Magyar Köztársaság kisebbségpolitikáját. Tekintettel arra, hogy szövegében kiemelt fontosságot kaptak a kisebbségek nyelvi jogai, **ez a törvény tekinthető a kisebbségi nyelvekkel kapcsolatos politika első rendszerbe foglalásának.**

A történelmi múlt, a huzamos történelmi együttélés fontos kritériumát jelenti a kisebbségpolitikát megalapozó, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényben megfogalmazott definíciónak. A jogszabály az ún. Capotorti definíciót az Európa Tanácsi kisebbség-fogalom ismérveivel kiegészítve határozza meg a nemzeti, etnikai kisebbség

fogalmát. Eszerint az országunkban államalkotó tényezőként elismert *"nemzeti és etnikai kisebbség (...) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul"*.

Fontos hangsúlyozni, hogy ez a definíció a kisebbségi közösségekre vonatkozik és nem a csoporthoz tartozó egyénekre, akik közül sokan gyengén vagy egyáltalán nem beszélik a nyelvet.

A Magyar Köztársaság csak azon kisebbségek nyelvével kapcsolatosan vállalt kötelezettségeket, amelyek koncentráltabban, jellemzően az ország egy - egy jól behatárolható régiójában élnek (*román, szlovén*), vagy ugyan szórványban, több régióban illetőleg megyében élnek, ám lélekszámukból adódóan rendelkeznek kiépített struktúrával az anyanyelvű oktatás és a kulturális élet terén (*horvát, német, szerb, szlovák*). Az adott helyzetben, az adott feltételek mellett a kisebbségi törvényben felsorolt tizenhárom kisebbség közül hatra - a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák és a szlovén kisebbség nyelvére vonatkozóan - tett vállalást.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a többi kisebbségi nyelv védelme érdekében a kormány nem tesz intézkedéseket, csupán azt, hogy ezeket nem a Karta keretén belül teszi. A romani és a beás nyelvek fejlesztése érdekében a kormány folyamatosan erőfeszítéseket tesz függetlenül attól, hogy ezekre nézve egyelőre nem vállalt kötelezettséget.

Létszámadatok

A Magyar Köztársaságban a legutolsó népszámlálásra 2001-ben került sor. E szerint az ország lakossága az ezredfordulón 10 198 000 fő volt. Ezen belül a férfiak aránya 47,6%, míg a nőké 52,4 %. A gyermekkorúak aránya (0 - 14 éves) 16,6 %, a középkorúaké (15 - 59 éves) 63,0%, az időskorúak (60 év felett) aránya pedig 20,4 %.

A magyarországi nemzeti, etnikai kisebbségi populáció korösszetétele - a cigányság kivételével - általában véve kedvezőtlen, az elöregedő magyarországi össznépeséghez viszonyítva is. Több kisebbségnél a korcsoportos megoszlást áttekintve egyenletes csökkenést találunk a fiatal korosztályok felé haladva. A korábbi, többgyermekes családokat mára az elöregedő háztartások váltották fel.

A népszámlálás adatai szerint a kisebbségi lakosság iskolázottsága alacsonyabb, mint az egész népességé. Ez főként az igen magas arányú idős korcsoporttal, azaz a korábbi évtizedekben alacsonyabb iskolát végzettek jelentős arányával magyarázható. Ugyanakkor az iskolaköteles korú népesség iskolázottsági mutatói a nemzeti, etnikai kisebbségek körében viszont általában kedvezőbbek, mint a teljes népességben. Az Oktatási Minisztérium felmérése alapján mára a cigány tanulók mutatói is megközelítik az országos átlagot, vagyis a cigány fiataloknak mintegy 90%-a elvégzi az általános iskolát, és közülük mintegy 85% tanul tovább középiskolákban.

A 2001. évi népszámlálás során fontos szempont volt a bevallások adatok és a becslések számainak közelítése. Éppen ezért a népszámlálás előkészítésébe bevonták a kisebbségek országos önkormányzatait. Az egyeztetések eredményeképpen a népszámlálás adatlapja - amelyet a Központi Statisztikai Hivatal valamennyi kisebbség nyelvén kiosztott az összeírást végző biztosoknak - a korábbi két kérdéssel szemben négy olyan kérdést tartalmazott, amelyek részben a kisebbséghez tartozók identitására, anyanyelvére, részben a kulturális kötődésre, valamint a családi és baráti körben használt nyelvekre kérdezett rá.

Kisebbség	A kisebbséghez tartozók száma			
	az anyanyelv	a nemzetiséghez Tartozás	a nemzetiségi Kulturális értékek- hez hagyomá- Nyokhoz kötődés	a családi- baráti közösség- ben használt nyelv
	válaszai alapján			
Horvát	14 345	15 620	19 715	14 788
Német	33 792	62 233	88 416	53 040
Román	8 482	7 995	9 162	8 215
Szerb	3 388	3 816	5 279	4 186
Szlovák	11 816	17 692	26 631	18 056
Szlovén	3 187	3 040	3 442	3 119

A kérdések pontosították a "regionális vagy kisebbségi nyelvet beszélő személy" magyar értelmezését. Az eddigi - lényegében a kisebbségi törvényben megfogalmazott - a kisebbséghez való tartozás szabad és önkéntes megvallása alapján született adatok mellett a nyelvhez és kultúrához már nem kizárólagosan kötődéssel pontosabb kép alakul ki az egyes nemzeti kisebbségekről. A területi bontás alapján tovább pontosítható, hogy a kormánynak mely régiókra kell koncentrálnia a kisebbségpolitika fejlesztésében.

A "területhez nem köthető nyelveket beszélő" őshonos kisebbségek igen szétszórva élnek, közösségeik képviselői szinte az ország egész területén megtalálhatók, ám mind létszámukban, mind nyelvi - kulturális lehetőségeiket és igényeiket illetően eltérőek.

A nyelvi szempontból "területhez nem köthető" kisebbségek a bolgár, a cigány, a görög, a lengyel, az örmény, a ruszin és az ukrán kisebbség. Ezek létszáma az előző két népszámlálás szerint a következőképpen alakult:

Kisebbség	Létszám (1990) (anyanyelv szerint) 1)	Létszám (1990) (kisebbséghez tartozás szerint) 1)	Létszám (becslés) 2)
Cigány	48 072 fő	142 683 fő	400 - 600 000 fő
Bolgár	1 370 fő	Nincs adat	3000 - 3500 fő
Görög	1 640 fő	Nincs adat	4000 - 4500 fő
Lengyel	3 788 fő	Nincs adat	10 000 fő
Örmény	37 fő	Nincs adat	3 500 - 10 000 fő

Ruszinok	674 fő (az ukránokkal együtt)	Nincs adat	6 000 fő
Ukránok	674 fő (a ruszinokkal együtt)	Nincs adat	2 000

Forrás: 1) Központi Statisztikai Hivatal, 1990-es népszámlálás
2) Országos kisebbségi önkormányzatok

2001 Kisebbség	A kisebbséghez tartozók száma			
	az anyanyelv	a nemzetiséghez tartozás	a nemzetiségi Kulturális értékekhez hagyományokhoz kötődés	a családi-baráti közösségben használt nyelv
	Válaszai alapján			
Cigány	48 689	190 046	129 259	53 323
Bolgár	1 299	1 358	1 693	1 118
Görög	1 921	2 509	6 140	1 974
Lengyel	2 580	2 962	3 983	2 659
Örmény	294	620	836	300
Ruszin	1 113	1 098	1 292	1 068
Ukrán	4 885	5 070	4 779	4 519

A nemzeti-etnikai kisebbségi oktatás jogi háttere

A közoktatási törvény megalkotásával (1993), illetve 1996. évi módosításával megtörténtek a kisebbségi törvénnyel való összhang megteremtéséhez szükséges legalapvetőbb lépések. A közoktatási törvény - utalva a kisebbségi törvény vonatkozó fejezetére - kimondta, hogy az óvodai nevelés, az iskolai nevelés és oktatás, valamint a kollégiumi nevelés nyelve a magyar mellett a nemzeti és etnikai kisebbségek nyelve. Átvezették mindazokat a kisebbségi törvényben megfogalmazott jogköröket, amelyekkel élve a kisebbségi önkormányzatok érdemben befolyásolhatják a kisebbségi oktatás fejlődését, tartalmi és formai kereteit. Ez a módosítás hozta létre a kisebbségi oktatás területén a miniszter tanácsadó testületként működő, valamennyi kisebbség delegáltjaiból felálló Országos Kisebbségi Bizottságot.

2001-ben került sor a magyar nyelv védelmét szolgáló, a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről szóló 2001. évi XCVI. törvény elfogadására. A jogszabály rendelkezései szerint valamennyi gazdasági jellegű és közérdekű feliratnak meg kell jelennie magyar nyelven, ami azonban, mint azt a törvény 6 § (4) bekezdése kimondja, nem érinti a kisebbségi törvény 42. §-ában meghatározott kisebbségi nyelveken megjelenített gazdasági reklámokat és feliratokat azokon a településeken, ahol az érintett anyanyelvű kisebbségnek kisebbségi önkormányzata működik.

A kisebbségi törvény tervezett módosításának elsődleges célja a kulturális autonómia megerősítése, a kisebbségi önkormányzati rendszer továbbfejlesztése, a kisebbségi

intézmények átvételének elősegítése, illetve az ahhoz szükséges állami garanciák rendszerének megteremtése. A módosítás tervezete speciális szabályokat tartalmaz a közoktatási intézmények és kisebbségi kulturális intézmények állami kézből a kisebbségi önkormányzatok fenntartásába való átadás - átvételével kapcsolatban. Az állami garanciák azt szolgálják, hogy a kisebbségi önkormányzatok által átvett kisebbségi intézmények működésének pénzügyi háttere ne sérüljön, a folyamatos működés anyagi fedezete mindenkor rendelkezésre álljon.

A kisebbségi nyelvek oktatásának támogatását nyomatékosítja a módosítás, amikor a jelenlegi törvény 43.§ helyébe az alábbi megfogalmazást javasolja: *"az állam a magyarországi kisebbségek nyelvét közösség-összetartó tényezőként ismeri el. Az állam tekintet nélkül arra, hogy a nevelési, oktatási intézménynek ki a fenntartója, támogatja a kisebbségek által használt nyelv alkalmazását a kisebbségi nevelésben, oktatásban."*

1999-ben került sor a közoktatási törvény újabb módosítására. A módosítás több helyen pontosította az Országos Kisebbségi Bizottság, mint az oktatási miniszter kisebbségi oktatásügyben illetékes tanácsadó szervének jogkörét. A Bizottság a kisebbségek oktatásának valamennyi összefüggésében egyetértési joggal rendelkezik az alacsonyabb rendű jogszabályok - miniszteri rendeletek, OM határozatok és utasítások - kidolgozása során, továbbá a kisebbségi tankönyvek kiadásával kapcsolatos hatósági feladatokat is ellátja.

Pontosította a kisebbségi nevelésben/oktatásban résztvevő pedagógusok képzésével kapcsolatos elvárásokat, a kisebbségi intézmények nevelési programjainak tartalmát is. Az új rendelkezések értelmében a kisebbségi nevelést végző óvodák nevelési programjának tartalmaznia kell a kisebbség nevelésével összefüggő feladatokat, hasonlóan az oktatásban résztvevő iskolák és kollégiumok dokumentumaiban is szerepelniük kell a kisebbségi oktatással/neveléssel kapcsolatos feladatoknak.

A kisebbségi oktatásban dolgozó pedagógusok régi kérésének tett eleget a törvénymódosítás azzal, hogy a kisebbségi oktatás órakeretét 10 százalékkal megemelte. Az időkeret emelését az elsajátítandó tananyag mennyisége indokolta.

Az országos kisebbségi önkormányzatok oktatással kapcsolatos jogkörét bővítve kimondta, hogy a kisebbségi oktatás kerettanterveinek elfogadása előtt meg kell szerezni az érintett kisebbségi önkormányzatok egyetértését.

Elsősorban a kis létszámú és a „területhez nem köthető nyelvet beszélő” kisebbségek oktatásában jelent előrelépést, hogy a módosításba bekerült a kiegészítő kisebbségi oktatás megszervezésének lehetősége. A módosított közoktatási törvény 86.§ (5) bekezdése szerint: *"Ha az ugyanazon nemzeti, etnikai kisebbséghez tartozó tanulók létszáma nem teszi lehetővé, hogy egy településen belül a kisebbségi oktatást megszervezzék, az érintett országos kisebbségi önkormányzat kezdeményezésére a fővárosi, megyei önkormányzat - jogszabályban meghatározottak szerint - megszervezi az általános műveltséget megalapozó szakasz követelményeihez kapcsolódóan az anyanyelv és népismeret követelményeinek oktatását (a továbbiakban: kiegészítő kisebbségi oktatás). A kiegészítő kisebbségi oktatás megszervezhető egy adott iskola tagozataként, külön nyelvoktató kisebbségi iskola létrehozásával vagy utazó pedagógusok alkalmazásával."*

A kisebbségi nyelvek oktatásának egyik legfontosabb dokumentuma a nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának

irányelve kiadásáról szóló 32/1997. (XI.5.) MKM rendelet. E rendelet tartalmazza a két nemzeti kisebbségi óvodai nevelés-típus mellett a "cigány kulturális nevelést folytató óvoda" típusát is.

A kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 28/2000. (IX. 21.) OM rendelet kiterjed a kisebbségi oktatásra is. Ennek értelmében: *"A nemzeti, etnikai kisebbségi oktatás kerettanterveit - ennek részeként az anyanyelv (kisebbség nyelve) és irodalom, illetve a népismeret kerettanterveit, valamint az óraterveket - az e rendelet 2. számú melléklete tartalmazza. A nemzeti, etnikai kisebbségi iskolai oktatás kerettantervei évfolyamonként határozzák meg az anyanyelv (kisebbség nyelve) és irodalom, illetve népismeret követelményeit, a tizenkettedik évfolyam végéig. A kerettantervek a követelmények évfolyamok szerinti tagolásakor eltérhetnek a nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a nemzeti etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról szóló - többször módosított - 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelettel kiadott Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatás irányelveinek azoktól a rendelkezéseitől, amelyek a követelmények teljesítését a negyedik, a hatodik, a nyolcadik, illetve a tizenkettedik évfolyam végére határozzák meg."*

Külön foglalkozik a cigány kisebbség oktatásával a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról szóló 1047/1999. (V.5.) Korm. határozat módosításáról szóló 1073/2001. (VII.13.) számú Kormányhatározat, amely kimondja, hogy a kisebbségi, illetve közoktatási törvény, valamint az egyéb jogszabályok módosítása során kiemelt feladat: *"a cigány kisebbségi oktatás tartalmi fejlesztése, a kerettantervek kidolgozása, az értékelés és minőségbiztosítás feltételeinek megteremtése, az oktatáshoz szükséges taneszközök, módszertani segédletek biztosítása, az Országos Cigány Önkormányzattal történő egyeztetéstől függően a cigány nyelvek oktatásához szükséges követelmények kidolgozása"*.

A cigány kisebbségi nevelés-oktatás jogi szabályozása és problémái

Az ET Miniszteri Bizottsága által elfogadott ajánlások között szerepel, hogy a Magyar Köztársaság folytasson a romani és a beás nyelvek fejlesztésére irányuló politikát azok közéletben történő használatának megkönnyítése érdekében, és feleljen meg az e nyelveket használók igényeinek, különösen az oktatás terén.

Magyarországon az elmúlt évtizedek során két jelentős szociológiai kutatás vizsgálta a cigány népesség helyzetét. A több mint két évtizedes különbséggel (1971-ben és 1993-ban) folytatott felmérések szerint a cigányság döntő többségének anyanyelve már 1971-ben a magyar nyelv volt.

A cigányok anyanyelv szerinti megoszlása 1971-ben és 1993-ban (%)

	Magyar	Beás	Romani	Egyéb	Összesen
1971	71,0	7,6	21,2	0,2	100
1993	89,5	5,5	4,4	0,6	100

A beszélt nyelv szerinti megoszlás 1993-ban (%)

Magyar	Beás	Romani	Egyéb
77,0	11,3	11,1	0,6

Forrás: Forrás: Kemény I.: A magyarországi cigányság szerkezete a nyelvi változások tükrében In: Regio, 1999/1. p. 10-11.

A cigány kisebbségi nevelés-oktatás külön program alapján biztosítja a cigány kisebbséghez tartozó gyermekek, illetve tanulók számára a kulturális és igény szerinti anyanyelvi nevelés és oktatás mellett az esélyegyenlőséget és a tehetséggondozást.

Azok a szervezeti formák, amelyek szerint a hat nemzeti kisebbség anyanyelvének oktatása történik, a cigány kisebbség esetében nem léteznek. Jelenleg 1 óvodában, 3 középfokú tanintézményben és 1 középiskolai kollégiumban folyik e nyelvek iskolarendszerű oktatása.

A törvényi előírásoknak megfelelően a kisebbségi oktatás tartalmi szabályozásakor a nemzeti, etnikai kisebbségek óvodai neveléséről, iskolai neveléséről-oktatásáról szóló Irányelveket tartalmazó 32/1997.(XI.5.) MKM rendelet a következőképpen fogalmaz:

„A cigány kisebbségi oktatás biztosítja a cigány tanulók számára a cigányság kulturális értékeinek megismerését, a történelméről, irodalmáról, képzőművészetéről, zenei és táncművészetéről, valamint hagyományairól szóló ismeretek oktatását. E programnak nem kötelező eleme a cigányság által beszélt nyelvek tanulása, de a szülők igénye alapján biztosítja a cigány nyelv általuk beszélt változatának oktatását.”

A cigányság által beszélt nyelvek iskolai oktatásához a szakmai és személyi feltételek még hiányoznak. 1999-ben kezdődött az a munka, amelynek célja a cigány nyelvek iskolai oktatásához szükséges alapidokumentumok szakmai megalapozása. Az előkészítés során az Oktatási Minisztérium egy-egy munkabizottságot hozott létre. E munkacsoportok rendszerezik a romani és a beás nyelvre vonatkozó, az oktatásukhoz szükséges ismeretanyagot. Nemcsak a standardizálás kérdései vitatottak, hanem a nyelvi követelményrendszert sem sikerült kidolgozni.

Ez a késlekedés szembeszökő ellentétben van azzal, hogy állami nyelvvizsgát lehet tenni mindkét cigány nyelvből, amelyet elismernek a köz- és a felsőoktatásban csakúgy, mint az államigazgatásban. Nagy számban jelennek meg mindkét cigány nyelven szépirodalmi művek, klasszikusok fordításai (a Biblia fordítása is), népmesei gyűjtemények, szótárak, nyelvkönyvek, hangkazetták, CD-k. Ezek azonban – két cigány népismereti tanári segédkönyvön kívül – nem az Oktatási Minisztérium gondozásában, nem is tankönyvként látnak napvilágot, hanem kisebb kiadóknál, magán- és közalapítványok finanszírozásában. Céljuk elsősorban az iskolán kívüli nyelvművelés, illetve a piacon működő nyelvoktatás kiszolgálása. Szemben a hivatalos oktatásüggyel, ez a piac nem érzékeny a standardizálás finom kérdéseire, amint az állami nyelvvizsga is tolerálja mind a két cigány nyelven belüli tájszólásokat, mind pedig – a romani esetében – a Magyarországon elterjedtebb angol alapú írásmód és a kevésbé ismert nemzetközi írásmód közötti eltéréseket.

A cigány kisebbségi oktatási programok körül a rendszerváltás óta vita folyik. Ennek kardinális pontja az, hogy a cigány közösség – szemben az ország más nemzeti kisebbségeivel – nagy hányada szociálisan és műveltségét tekintve a társadalom peremére sodródott, és a nyomasztó szociokulturális problémák önmagukban is megoldás után kiáltanak. A nyelv és a hagyományos kultúra megőrzése más jellegű, a többi nemzetiséghez hasonló probléma. A két problémahalmaz megoldása közötti finom egyensúly megtalálását nehezíti az előre haladott nyelvi asszimiláció, ezzel együtt a hagyományos kultúra folklórrá alakulásának folyamata.

A nemzeti kisebbségi óvodai nevelést és iskolai oktatást a költségvetés kiegészítő normatívával külön támogatja. A támogatást az intézmény fenntartója kapja a kifejezetten nemzetiségi kisebbségi nevelési-oktatási feladat ellátására. A feladat a hagyományosnak tekinthető nemzetiségek oktatása területén tannyelvű, kétnyelvű vagy nyelvoktató iskolákban, illetve iskolai programokban valósul meg. A cigány kisebbség oktatásához nyújtott kiegészítő normatíva először az 1990-ben hatályba lépett önkormányzati törvényben jelent meg, célja egyértelműen a cigány óvodások és iskolások felzárkóztatása (tanítás utáni korrepetálása) volt. A helyzet csak lassan változott, mivel sem a közoktatásról szóló törvény, sem pedig az 1996-ban megjelent Nemzeti Alaptanterv (NAT) nem tudott megoldást találni arra a kérdésre, hogyan lehet a cigány tanulók iskolai lemaradását és a cigány nemzeti kisebbség kultúrájának ápolását – a többi nemzetiséghez hasonló módon – szabályozni. Javaslatok születtek a cigány népismeretnek, nyelv(ek)nek, kultúrájának a tananyagba való beépítéséről, azonban inkább csak informálisan szabályozta a tárca a programok, illetve a résztvevők utána igényelt kiegészítő finanszírozás tartalmát.

A Nemzeti Alaptanterv kiegészítéseként megjelent irányelvek a nemzeti és etnikai kisebbségek óvodai és iskolai neveléséről és oktatásáról (1997) jóváhagyott óvodai-iskolai pedagógiai program, az alapító okiratban rögzített feladat-vállalás alapján lehetett kiegészítő támogatáshoz hozzájutni, az ún. cigány felzárkóztató program szervezésére éppen úgy, mint egyéb nemzetiségi (német, szlovák, román, stb.) programokra. Bírálattal tárgya maradt, hogy a cigány közösség az oktatási rendszerben „felzárkóztatásra” szoruló csoportként jelent meg, továbbá az is, hogy az etnikai alapon történő felzárkóztatásból kimaradtak a hasonlóan hátrányos helyzetű, ám nem cigány etnikumú tanulók.

Az intézményfenntartó önkormányzatokban a nemzetiségi-kisebbségi oktatásban résztvevők becsült száma iskolatípus szerint. 1998/99.

Az intézmény típusa	Nemzetiségi nyelvoktató	Cigány kisebbségi felzárkóztató	Nemzetiségi ill. kétnyelvű
Óvoda	32 770	42 392	6 846
Általános iskola	45 304	50 435	8 458
Gyógy pedagógiai	180	7 216	89
Gimnázium	696	132	1 429
Szakközépiskola	124	42	94
Szakiskola	30	290	-
Szaktanárképző	257	362	-
Napköziotthon		20 290	
Diákotthon		1 629	

A 2000/2001-es tanévtől a szakértők által bírált rendszer annyiban változott, hogy a felzárkóztató oktatásra szánt kiegészítő forrást etnikai hovatartozás nélkül is igényelhet az iskolafenntartó. A cigány kisebbségi oktatás programja és finanszírozása pedig a többi nemzetiség oktatásának szabályai szerint történik: akkor indítható, ha legalább nyolc szülő írásban kéri, hogy gyermeke (cigány) nemzetiségi kisebbségi oktatásban vehessen részt. Ezzel szabályozási szinten külön válik a roma tanulók oktatásában is a szociokulturális helyzetből

következő hátrányok kompenzálásának finanszírozása (a felzárkóztatás) a cigány kultúra megőrzésének és ápolásának iskolai programjaitól. Ez utóbbi heti legalább hat tanórai foglalkozást ír elő, melynek tartalma a cigány népismeret, kultúra és a cigány nyelvek valamelyike. *A cigány nyelv(ek) kötelező oktatása alól egyelőre felmentést kaptak az intézmények.*

A felzárkóztatás és a cigány kisebbségi oktatás szétválasztása az oktatás gyakorlatában újdonsága miatt még kevéssé van jelen. A cigány népismeret oktatásának csak két tanári segédkönyve jelent meg, a cigány nyelvek oktatásának követelményei, tananyagai pedig még nem készültek el, nem is szólva az oktatás személyi feltételeiről. Azaz a megfelelő szakértelemmel rendelkező pedagógusok képzése még el sem kezdődött.

A speciális oktatás

A régi, de ma már Magyarországon sem hivatalosan elfogadott fogalommal kiegészítő iskolának nevezett intézményrendszerben oktatott tanulók mintegy háromnegyede a tanulásban enyhén akadályozottak (enyhén értelmi fogyatékosok) számára létrehozott és működtetett iskolákba jár. Magyarországon az „enyhe értelmi fogyatékos” és „középsúlyos értelmi fogyatékos” gyermekeket támogató közoktatási rendszer a százéves gyakorlat ellenére még mindig kénytelen befogadni olyan jelentős gyermekcsoportokat is, akik nem értelmi fogyatékosok, értelmi fejlődésük más okból, nem pedig fogyatékoság miatt marad el. A többségi iskola nem tolerálja elmaradásukat, és nem tud számukra megfelelő segítséget nyújtani. A speciális iskolák tanulóinak becslések szerint mintegy 40 %-a roma diák.

A gyógypedagógiai iskolákba járók aránya egyébként európai összehasonlításban is rendkívül magas: az OECD 1996-os jelentése szerint, míg például Törökországban ezerből kettő, Finnországban négy, Olaszországban kilenc enyhe értelmi fogyatékosnak nyilvánított gyermek jut, addig Magyarországon 35.

A fő tartalmi problémát a szegregáció mellett a kurrikulum hordozza. Az enyhén értelmi fogyatékosnak minősített tanulóknak a rendes iskolában előírt ismeretanyag 4-26 %-át kell csak elsajátítani, **idegen nyelvet az általános iskola nyolc éve alatt nem tanulnak.** Cigány kisebbségi programot a speciális iskolák is működtetnek, azonban a **cigány nyelv(ek) oktatása sem** része a tananyagoknak.

A szegregáció

A nemzetiségi oktatás magyarországi történelmi hagyományai és gyakorlata, valamint a programokban részt vevők létszámához igazodó finanszírozás elvei alapján is prognosztizálható volt a hivatalosan nem támogatott folyamat, hogy újraéledt, ráadásul legitimitást kapott a cigány tanulók iskolák közötti és iskolán belüli szegregációja. Nagyobb településekben különösen egyszerűen megoldható ez a fajta szegregáció. Az iskolafenntartó nem köteles minden egyes iskolában cigány programot szervezni, még akkor sem, ha ezt a szülők (esetleg) igényelnék. „Racionálisan” és jogszerűen járva el, kijelöl egy vagy több iskolát, ahol a rossz szociális helyzetű, tanulási és magatartási problémákkal küzdő és a cigány kisebbségi vagy felzárkóztató programban résztvevő tanulókat oktatja – máris létrejön a szegregált iskola.

A cigány kisebbségi program támogatását igénybe vevő intézmények a „spontán” lakossági választások eredményeképpen is fokozatosan homogenizálódhatnak. Évtizedes – a szabad iskolaválasztás engedélyezésével egyidejű – az a folyamat, hogy a nem cigány szülők elviszik a helyi iskolából gyermekeiket, ha ott megnövekszik a cigány tanulók száma. Ennek eredményeképpen is kialakulnak teljesen homogén, cigány tanulókból álló iskolák. A cigány tanulók alacsonyabb teljesítményeire és az egyszerűbb pedagógiai eljárásokra hivatkozva még a heterogén iskolák is cigány osztályokat szerveztek és szerveznek. Az ilyen újabb keletű szegregációnak ugyanazok a szociális, személyi, tárgyi összefüggései, azaz a „normál” iskolától, normál iskolai osztálytól való elmaradásuk, valamint stigmatizáló gyakorlatuk, mint a húsz-harminc évvel ezelőtt az aufklérista koncepcióval életre hívott cigányosztályoknak.

Az iskolákban általában büntetésnek számít, ha egy pedagógus úgynevezett „cigány osztályba” kerül, és igyekeznek ezt a munkát a valamilyen szempontból (végzettség, életkor, magatartás, stb.) problematikus helyzetben lévő tanárookra bízni. Ezzel magyarázható, hogy miközben a gyermeklétszám csökkenése miatt sok helyen már munkanélküliség fenyegeti a pedagógusokat, az „elcigányosodó” iskolákban még mindig sokan tanítanak pedagógiai képzés nélkül.

Ezekben az iskolákban és osztályokban sem oktatják a cigány nyelvet (nyelveket), mivel a cigány kisebbségi program ezt nem teszi kötelezővé. A cigány kisebbségi programok gyakorlata a legrosszabb helyzetű iskolák számára némi többlet bevételt jelent, és lehetőséget ad a cigány tanulók elkülönítésére.

Támogatási rendszerek

Az oktatáspolitikában megvalósuló erősítő intézkedések (affirmative action) rendszerét elsősorban az ösztöndíjak képezik, amelyekhez roma identitást vállaló diákok juthatnak. Ennek azonban nem feltétele a nyelvismeret, nyelvhasználat.

Az ösztöndíjrendszer kiépítése a kilencvenes évek elejétől egyrészt az állami forrásokhoz, másrészt az ún. nemzeti Soros Alapítványhoz kötődik. Az állami támogatások fokozatosan terjedtek ki a jól tanuló általános iskolásoktól a közép- és felsőoktatásban tanuló diákokig. Ma ez a Soros Alapítvány már nem ad egyéni ösztöndíjat, ezt a feladatot a kormányzati fenntartású alapítványok látják el. Az Open Society Institut (OSI) – az ún. nemzetközi Soros Alapítvány – viszont 2001 őszén minden felsőoktatásban tanuló roma diák által megpályázható ösztöndíjat írt ki a Roma Holokauszt emlékére. 2001-től az állami fenntartású közalapítvány hirdetett pályázatot a felsőoktatásban tanuló roma diákok számára számítógép lízingelésére. Az országos források mellett helyi (fővárosi megyei és egyéb alapítványi) forrásokat is kiosztanak hasonló feltételek alapján. Minden támogatás pályázat alapján nyerhető el, amelyeknek feltételei a nyilvánosság számára hozzáférhetők. A pályázatok a Magyar Köztársaság Alkotmánya alapján állnak, amely szerint az identitás vállalása személyes jog.

Az 1999-es Phare-program jelentős anyagi eszközöket biztosított a hátrányos helyzetű roma fiatalok oktatási helyzetének javítására, a falusi óvodák, iskolák, a szakképzés

lehetőségeinek növelésére, valamint a romológiai/ciganológiai ismereteknek a tanárképzésbe és továbbképzésbe való beépítésére.

A romani és a beás nyelv a közoktatásban

A cigány nyelvek és kultúra megőrzésére-ápolására, egyúttal a műveltségbeli lemaradás pótlására néhány úgynevezett modell-intézmény vállalkozik. Ezek az intézmények többnyire alapítványi formában működnek, finanszírozásuk a rendes állami normatíva különböző forrásokból való kiegészítésével történik. A modellintézmények közül csak a Gandhi Gimnázium és a Kalyi Jag Nemzetiségi Szakiskola vállalta, hogy a cigány nyelvek valamelyikét ellenőrizhetően a tanrendbe illessze, ezért az Oktatási Minisztérium statisztikája a ténylegesnél kevesebb cigány nyelven tanuló diákot mutat (cca 120).

A nemzetiségi gimnáziumok mintájára szervezett középiskola azt hangsúlyozza, hogy a cigányság a többi magyarországi nemzetiséghez hasonlóan önálló kulturális arculatú (nyelvű) népcsoport.

- A pécsi Gandhi Alapítványi Gimnázium a dél-dunántúli térség általános iskoláiból toborozza a tehetséges, hátrányos helyzetű cigány tanulókat. A hat évfolyamos gimnáziumban mindkét cigány nyelvet oktatják, ezen felül két világnyelvet is tanulnak a diákok. A térségben koncentrálódó beás népesség az anyanyelvéből a gimnáziumban az állami nyelvvizsgálóval egyenértékű érettségi vizsgát tehet.
- A Kalyi Jag Nemzetiségi Szakiskola a főváros slumos belső területéről iskoláz be hallgatókat szakmai előképzést nyújtandó. Az iskolában romani nyelvet oktatnak, és hangsúlyos a cigány népi és magas kultúra ápolása is. A cigány nyelv mellett angolt tanulnak a diákok.
- Hasonló elvi alapon áll, de az iskolázás gyakorlatát tekintve eltérő a „tehetséggondozó kollégiumok” rendszere, amelynek sikeres példája a Pécs melletti Mánfán működő, a római katolikus egyház és külföldi egyházi támogatással létrejött Collegium Martineum. Az egykori népi kollégiumokat idéző elgondolás szerint a diákokon szocializáló, a családi nevelés hiányosságait korrigáló intézmény, a diákok pedig a térség bármely középiskolájában tanulhatnak. A kollégiumban élő diákok elsősorban a beás nyelvet tanulják szervezeten. Fontos célnak tartják az idegen nyelv oktatását is, amit – a beáshoz hasonlóan – saját tanárjaikkal látnak el.
- Iskolán kívüli oktatást, illetve felzárkóztatást kínál a Józsefvárosi Tanoda is, középiskolai illetve felsőoktatási intézményekbe való felkészítő programok keretén belül. A főváros legnagyobb – kis túlzással gettónak is mondott – kerületének hátrányos helyzetű tanulóit készíti fel a továbbtanulásra. Itt cigány nyelv oktatása nem folyik, de fontos célkitűzés az etnikai identitás erősítése. Jelenleg a PHARE-program támogatásával személyre szabott angol nyelvi kurzust szerveznek a cigány tanulók számára. Cigány nyelv oktatása itt sem folyik.

A másik alternatívát az interkulturális paradigmához közelítő modell-intézmények jelenítik meg, amelyek a hátrányos szociokulturális helyzetben élő cigány és nem cigány fiatalok közös oktatását és nevelését tűzik ki célul.

- A Hegedűs T. András Alapítványi Középiskola (Szolnok) programja és gyakorlata a cigány és a környezeti kultúra együttműködését tűzi ki célul, és valósítja meg a hátrányos helyzetű roma és nem roma diákok célcsoportjaiban. Azaz minden diákot annak deklarálásával iskoláz be és képez különböző szakirányokban – beleértve az érettségit nyújtó képzést is –, hogy programjának súlyponti része a cigány kultúra és nyelv tanulása (beleértve olyan szimbolikus akciókat, mint iskolai és állami ünnepeken a magyar állami és a cigány himnuszok eléneklése). A cigány nyelvek közül a romanit oktatják, mellette egy világnyelvet tanulnak a diákok. A nyelvoktatás nem része a hivatalos tanrendnek.
- A római katolikus egyház támogatásával létrejött Don Bosco Általános és Szakképző Iskola is hasonló elvek alapján működik, s az iránta mutatkozó igényeket jól mutatja, hogy néhány év alatt az általános iskola mellett többféle szakmai képzéssel és érettségit adó középiskolai szakiránnyal bővült. Cigány nyelv oktatása nem folyik, azonban idegen nyelvet (angolt és/vagy németet) tanulnak az elméletigényesebb szakképzésben és a középiskolai képzésben részt vevők.

Bár vannak elvi csatározások a két „irányzat” között, a kilencvenes évek azt bizonyítják, hogy mindkettőre van igény, és a két alternatíva nem zárja ki egymást.

Az itt említett és a mellékletben részletezett modelleken kívül néhány közoktatási intézményről tudunk, ahol próbálkoznak a cigány nyelv oktatásával. E próbálkozásoknak a fent részletezett hiányosságok mellett határt szab az is, hogy nincsen elegendő nyelvtanár vagy a nyelvet oktató személy.

Felsőoktatás, pedagógusképzés és továbbképzés

Az évtized elejétől – a kisebbségekről szóló törvény előkészítésével párhuzamosan – indultak meg azok a kezdeményezések, amelyek a felsőoktatásban is polgárjogot kívántak szerezni a cigány közösség kultúrájának. Itt is kétféle megközelítésről lehet beszélni. Az egyik a nemzetiségi szakok mintájára szervezett cigány/roma ismeretek és pedagógusképzés irányába mutatott, a másik pedig a cigányokról szóló ismereteket, a kisebbséggel való munkához szükséges attitűdöket kívánta elsősorban a pedagógusképzésbe bevinni. Az évtized végén kezdett beérni mindkét irányú munka.

2000-ben egyetemi szintű romológiai alapképzési szak létesítésével, a képesítési követelményeknek kormányrendeletben történő meghatározásával olyan bölcsészek képzése indult meg a Pécsi Tudományegyetemen, akik átfogó elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkeznek a romológia területén. A képzés kötelező része a romani (lovári) és a beás nyelv oktatása, nyelvvizsga letétele, továbbá általános és alkalmazott nyelvészeti tanulmányok.

Jelenleg alapképzésben 35 fiatal vesz részt, a posztgraduális képzésben pedig mintegy 120-an tanulnak. (A diákok fele valamelyik cigány közösséghez tartozik.) A nyelvi kurzusok iránt igen nagy az érdeklődés ezen túlmenően is, az egyetem más képzésben részt vevő hallgatói közül további mintegy 200-an vesznek részt a cigány (romani és beás) kurzusokon. Az érdeklődést a nem szakos hallgatók között két tényező motiválja: az egyik a diplomához kötelezően megszerzendő állami nyelvvizsga kritériuma, a másik a spontán érdeklődés, amelyben azonban szerepet játszik az a felsőoktatási gyakorlat, hogy bizonyos kurzusokat –

így a pécsi egyetem bölcsészeti karán a cigány nyelveket is – az értelmiségi képzéshez kötelező műveltségi kurzusok egyikeként kreditálják.

A pedagógusképző intézmények saját hatáskörben indíthatnak kurzusokat a cigány népismeret és (főként) nyelvismeret megszerzésére és bővítésére. Három budapesti, egy főváros környéki és egy dél-dunántúli intézmény jelentette be az Oktatási Minisztériumnak kurzusait, ám ennél több pedagógusképző intézményben oktatják a cigány nyelveket a pécsi egyetem kapcsán említett okok miatt.

A pályán lévő pedagógusok továbbképzését a 277/1997. (XII. 22.) Korm. rendelet szabályozza. A közoktatásról szóló törvény egyes feladatok, mint az intézményvezetői, szakértői, gyakorlatvezetői feladatok ellátását a pedagógus szakképzettség mellett a pedagógus szakvizsga teljesítéséhez köti. A pedagógus szakvizsga szakirányú továbbképzésben teljesíthető, amelynek képesítési követelményeit a 41/1999. (X. 13.) OM rendelet határozza meg.

Az elmúlt két évben az oktatási tárca kiemelten támogatta a pedagógusok cigány ismereti továbbképzését, különösen a népismereti és nyelvoktatásra való felkészítést. Az akkreditált pedagógus-továbbképzések biztosítására minden kisebbség esetében szükség van. Az oktatási tárca tervei között szerepel, hogy a pedagógus-továbbképzésről szóló 277/1997. (XII.22.) Kormányrendelet 9. §. (6) bekezdésével összhangban továbbképzési program elkészítését kezdeményezi.

A kisebbségi felsőoktatás elsősorban finanszírozási gondjainak megoldását segítette elő az, hogy a szaktárca a felsőoktatás képzési és fenntartási normatívák alapján történő finanszírozásáról szóló 72/1998. (IV.10.) Kormányrendelet alapján a kisebbségi nyelvi szakok képzési és fenntartási normatívájának összegét megemelte 15 százalékkal. Ezt követően a 120/2000. (VII.7.) kormányrendelet hatályba lépésével a nemzetiségi szakok magasabb finanszírozási csoportba sorolásával sikerült tovább enyhíteni a finanszírozási nehézségeken.

Ugyancsak a kisebbségi nyelvek felsőoktatását segíti, hogy a felsőoktatási törvény rendelkezéseinek megfelelően a 129/2001. (VII.13.) számú kormányrendeletben megjelentek a bölcsészettudományi és egyes társadalomtudományi alapképzési, ezek keretében főiskolai és egyetemi szintű nemzetiségi szakok képesítési követelményei.

A felsőoktatás feladatai között a 1073/2001. (VII.13.) számú Kormányhatározat tartalmazza a romológia oktatásának ösztönzését, a cigány oktatásban részt vevő pedagógusok számára szervezett továbbképző tanfolyamok támogatását.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a cigány nyelvet oktató pedagógusok képzésére egyelőre nincsen semminemű kezdeményezés. A nyelvoktatásban és vizsgáztatásban – lehetőleg – nyelvtanári vagy legalább pedagógiai végzettségű és felsőfokú állami nyelvvizsgával rendelkező személyeket alkalmaznak. (Ez a gyakorlat egyébként azonos a kilencvenes évek elejének nyelvpolitikájával, amikor az orosz szakos tanárok tömege képezte át magát valamely egyéb nyelv oktatójává.) A lovári nyelv oktatásában a viszonylagos tömegesség folytán még több a kompromisszum, módszertanilag a messze elmarad más nyelvek oktatásától. A beás oktatásában a helyzet azért jobb, mert kisebb területen koncentráldódik, s a nyelv fejlesztésében és standardizálásában úttörő szerepet játszó, nyelvoktatás területén felkészült tanárok ellenőrzik.

Nyelvvizsgáztatás

Komoly gondot jelentett a kisebbségek nyelveinek nyelvvizsgáztatásában a nyelvvizsgáztatás új szabályozásáról szóló 71/1998. (IV.8.) számú kormányrendelet megjelenése, amely akkreditációhoz kötötte a nyelvvizsgáztatási tevékenységet. A hatályba lépést követően az Oktatási Minisztérium pénzügyi támogatásával ma újra lehetőség van államilag elismert nyelvvizsga letételére bolgár, horvát, lengyel, cigány (beás és romani), német, román, szerb, szlovák és szlovén nyelvből. Folyamatban van az újgörög, a ruszin és az örmény nyelvből a követelmények kidolgozása és a vizsgahelyek akkreditálása. A vizsgahelyek többsége ugyan ma még a fővárosban található, ám 2002-ben az ország több pontján is mód nyílt arra, hogy az adott régióban élő kisebbségek nyelvből nyelvvizsgát lehessen tenni.

2001 decemberében fogadta el az Országgyűlés a felnőttképzésről szóló 2001. évi CI. törvényt. A jogszabály biztosítja a kereteit annak, hogy igény esetén a felnőttoktatás, vagy továbbképzés regionális vagy kisebbségi nyelveken folytatódjon. A törvénynek a cigány nyelvekre gyakorolt hatásáról egyelőre nincsen adatunk.

A civil szféra és tömegkommunikáció

A roma civil szervezetek nagy száma és egyes térségekben tanúsított jelentős aktivitása ellenére sem jellemző, hogy civil szervezetek a nyelv(ek) ápolását célul tűznék ki. Elsősorban a különböző jellegű érdekartikulációk – főként a szociokulturális, iskolázási és jogi helyzet javítását tűzik ki célul. Számos civil szervezet alakult kulturális és művészeti területen, amelyek a cigány/roma folklór, népzene, néptánc területén fejtenek ki aktivitást. Így a civil szférának nyelvápoláshoz legfeljebb közvetett közük van, jóllehet egyes, cigány nyelveken éneklő népzenei és popzenét játszó együttesek rendkívül nagy népszerűségnek örvendenek. Nem ismerünk olyan kormányzati elképzelést sem, amely nagyobb szerepet szánna a civil szervezeteknek a nyelvpolitika alakulásában.

A nemzeti és etnikai kisebbségeknek saját nyomtatott sajtójuk van, műsoridejük a Magyar Rádióban és Televízióban. A média hatékonyságáról a vélemények erősen megoszlanak, ám létük lehetőséget ad a nyelvek átörökítésére és ápolására. A cigány közösségnek több újságja van, amelyek elsősorban magyar nyelvűek, de van olyan folyóirat, amely rendszeresen közöl lovári és beás nyelvű szövegeket is (Amaro Drom). Fontos eredmény, hogy – egyelőre csak a fővárosban elérhetően – két éve működik roma rádió (Rádió C), civil kezdeményezésként, de kormányzati támogatással. A Pécsi Tudományegyetem színvonalas, országos terjesztésű pedagógiai folyóirata (Iskolakultúra) évente egy teljes számot szentel a cigányság oktatásával kapcsolatos problémáknak, nem utolsósorban a nyelvek helyzetével és oktatásának kérdéseivel foglalkozva.

Tendenciák és problémák

A cigány közösség nyelvi helyzetét az alábbiak jellemzik:

- a sokszázézes közösség csaknem teljes egészében évszázadok óta nyelviileg asszimilálódott, társadalmi helyzetében azonban nem integrálódott; magyar nyelvű, ám szociokulturális helyzetét, életmódját, életesélyeit tekintve nem olvadt be a magyar közösségbe; azaz túlnyomó részük nem nyelvi közösségként él a

- magyar társadalomban (a régebbi kárpáti cigány nyelvjárást ma csak néhány faluban ismerik);
- a cigányt anyanyelvként, első nyelvként vagy közösségi nyelvként beszélők két markánsan elhatárolódó csoportba oszlanak: a romani és a beás nyelvű csoportba; az utóbbi olyan regionális nyelv, amelyet Magyarországon kívül Romániában, Horvátországban és Szerbia, Szlovénia egy részén tartanak meg önálló nyelvként a cigányok (beások);
 - a beás nyelvhez hasonló arányú a romani (oláh-cigány) nyelvet valamilyen szinten magának tudóké is; ez a nyelv a nemzetközi cigány (romani) nyelv, közösségük önmagát valódi, igazi, „vérbeli” cigányként határozza meg;
 - nemzetközi tendenciák és az asszimiláció ellenes, etnicista tendenciák hatására erősödik a romani (Magyarországon domináns nyelvjárása, a lovári) népszerűsége, és egyfajta újraszületése is.
 - a magyar állam mindkét nyelvet elismeri, azaz a közszolgálatban azonos értékű nyelvnek számít minden tekintetben, ám a törvény adta jogosítványokkal kompetenciák hiányában egyelőre egyik fél sem él.

Feladatok és dilemmák

A cigány nyelvek jelenleg standardizálásra szorulnak. Ebben a tekintetben csak részlegesen lehet számítani nemzetközi támogatásra: a beás nyelv vonatkozásában szinte egyáltalán nem, mivel a környező országok beás közösségeiben nyelvi szakértők nincsenek. A romani vonatkozásában még hosszú időt vehet igénybe az a vita is, amely a nemzetközi és a magyar nyelvi felfogás közötti eltérésekből adódik. Nincsen egyetértés az országon belül sem a nyelv fejlődésének és fejlesztésének, modernizálásának (nyelvújítás!) alapvető kérdéseiben.

A nyelvtanárok képzése fontos kérdésnek tűnik, ám kimunkálatlanok a módszertani kérdések, vitatottak a kulturális tartalmakat érintő problémák (mennyiben kell megőrizni a hagyományos kultúra elemeit például a vizsgafeladatokban). Hiányzanak azok a tudományok, amelyek más nyelvek oktatásában hagyományosnak mondhatók: az összehasonlító nyelvészettől a nyelvtörténeten át a stilsztikáig. Távolilag sem látszik lehetségesnek, hogy a magyar oktatási rendszerben kialakult formák mindegyike megvalósuljon a cigány közösség oktatásában.

Rövidebb távon megmarad az a feladat, hogy a kommunikációs készségek alapszintjét elérjék a nyelve(ke)t beszélők. Valószínű, hogy hosszabb távon azt kell a nyelvpolitikának célul kitűznie, hogy az iskolai oktatás – ennek megfelelően a nyelvtanárképzés – a mindennapokhoz szükséges nyelvi kompetenciák megszerzését, a családokban átörökített, többnyire passzív nyelvtudás aktivizálását, az ismeretek tudatosítást és rendszerezését valósítsa meg. A cigány nyelvek megőrzése és ápolása a belátható jövőben még a „folklór” tartományában marad, tehát az oktatáspolitikában a népismeret részeként értelmeződik.

Előrelépést csak az Európa tanács és az Európai Unió tényleges és tevéleges együttműködésétől lehet várni: a nyelvek nemzetközi szinten megvalósuló tudományos alapú kiművelésétől és annak személyes élménnyé válásától, hogy a romani és/vagy a beás, a „pán-európai kisebbség” nyelve ténylegesen is alkalmazható az országok közötti kapcsolatokban.

Források

A Magyar Köztársaság Kormányának második időszaki jelentése az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájához való csatlakozással vállalt kötelezettségeinek végrehajtásáról, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Budapest, 2002.

Forray R. Katalin és Mohácsi Erzsébet szerk: Esélyek és korlátok. A magyarországi cigány közösség az ezredfordulón. (Jelentés a Külügyminisztérium megbízásából), Budapest-Pécs, 2002.

Budapest, 2002-08-06

Oktatási modell-intézmények a cigány tanulók számára

Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, (Pécs, Dél-Dunántúl) a cigány gimnázium Európában egyedül álló modell, célja a közösségük iránt elkötelezett cigány értelmiség nevelése. Hat évfolyamon 170 tanulója van, akik valamennyien az iskola diákotthonában élnek. Első végzett évfolyama 2000-ben érettségizett. Romani, beás nyelvet és két világnyelvet tanulnak kötelezően.

Kalyi Jag Roma Nemzetiségi és Számítástechnikai Szakiskola (Budapest) célja 14-25 év közötti, általános iskolát végzett, de tovább nem tanuló fiatalokat két év alatt középiskolai tanulmányokra készít fel és számítástechnikai alapismereteket nyújt. 50 roma tanulójának többségét a környéki slum fiataljai alkotják. Romani nyelvet és angolt oktatnak.

Dr. Hegedűs T. András Alternatív Alapítványi Szakiskola, Középiskola és Kollégium (Szolnok, Észak-Alföld) célja az általános iskolát elvégzett, de tovább nem tanuló jelentős szociális hátránnyal, gyenge általános műveltséggel rendelkező cigány és nem cigány fiatalok szakképzettséghez, a sikeresebbek érettségihez juttatása. Egyúttal a térség egyetlen iskolája, ahol felnőttek befejezhetik általános iskolai tanulmányaikat. Tanulólétszáma a különböző képzési formákban összesen 230 fő, akiknek mintegy a fele roma. Romani nyelvet és egy világnyelvet oktatnak.

Don Bosco Szakképző és Általános Iskola (Kazincbarcika, Észak-Magyarország) alapításakor kallódó gyermekeket oltalmazó intézményként határozta meg önmagát, tíz év alatt az általános iskolai program előbb kétéves szakiskolával, szakmunkásképzővel majd érettségig adó iskolatípussal is bővült. Összesen több mint 400-an tanulnak itt, mintegy harmaduk cigány. Cigány nyelvoktatás nincsen, egyes szakképzésekben és a középiskolában egy világnyelvet oktatnak.

Józsefvárosi Tanoda (Budapest) délutáni kultúráközvetítő programot ad környéke általános iskola befejezéséhez közeledő és középiskolába járó, szociálisan hátrányos helyzetű, elsősorban cigány fiataloknak. Ismeretközvetítő tevékenységük az iskolai tananyagokhoz kapcsolódik, azokat bővíti nyelvoktatással és klub jellegű műveltségi foglalkozásokkal. Mintegy 50 állandó látogatója van. Személyre szabott angol nyelvoktatást szervezett kísérletképpen.

Collegium Martineum (Mánfa, Dél-Dunántúl) tehetséggondozó kollégium, ahol szegény sorsú roma diákok kapnak elhelyezést. A diákok Pécs és a környékbeli nagyvárosok középiskoláiban tanulnak, a kollégium olyan otthonuk, amely középosztályi műveltséggel ruházza fel lakóit, de súlyt helyez az etnikai identitás erősítésére is. 60 bennlakó vesz részt a programokban. Beás nyelvet oktatnak, mellette legalább egy világnyelvet.

A nem középiskolához kötődő modellintézmények közül kiemeljük az alábbiakat:

Edelényi Munkaiskola (Edelény, Észak-Magyarország) eredetileg kisegítő iskola volt, a Soros Alapítványi, majd állami támogatással létesült szép új épülete a helyi cigánytelep gyermekeit iskolázza be. Óvodai, iskolaelőkészítő csoportja is van, ahonnan rendes általános iskolába jutnak be a gyerekek. 180 tanulója van. Kultúráközvetítést és az identitás erősítését külön programokkal végzi; egy idegen nyelvet tanulnak a felső tagozatosok.

Ocsi mnyo Beás Játsszóház (Pécs, Dél-Dunántúl) 2-5 éves kisgyermek (28 fő) járnak ide a környék cigányok lakta, pusztuló egykori bányászkolóniájából. E különösen kényes korosztályban a családokkal való rendkívül szoros együttműködés alapozhatta meg, hogy a gyerekek rendszeresen részt vesznek a foglalkozásokon. Beás nyelvű foglalkozásokat szerveznek, mesehallgatás, daltanulás beás nyelven.

Kedves Ház (Nyírtelek, Észak-Kelet-Magyarország) hétközi diákotthon a térség aprófalvain élő, hátrányos helyzetű általános iskolás cigány tanulói számára. Modell-értékű együttműködése a helyi általános iskolával. Külön nyelvi programja nincsen.

Kovács Zoltán Nemzetiségi Óvoda (Budapest) egy hagyományos ipari környezet hátrányos helyzetű roma kisgyermekét neveli, mintegy 20 főt. Nagy hangsúlyt ad a cigány kultúrának, az etnikai identitás erősítésének. A romani nyelvet gyakorolják.

Cigány fiatalok kormányzati ösztöndíjrendszere 2001/2002. tanév

Általános iskola (5. osztálytól)	6995 fő
Érettségit adó középiskola, gimnázium – nappali tagozat	2838 fő
Középiskola, szakmunkásképzés – esti, levelező tagozat	1514 fő
Egyetem, főiskola – nappali tagozat	950 fő
Egyetem, főiskola - esti, levelező tagozat	267 fő
Egyetem, főiskola - külföld.	24 fő
<i>Összesen</i>	<i>12 588 fő</i>

Az 1996/97-es tanévben 785, az 1997/1998-as tanévben 805, az 1998/1999-es tanévben 1468, az 1999/2000-es tanévben 2881, a 2000/2001-es tanévben 7580 roma fiatal kapott ösztöndíjat.

Forrás: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2002.

A halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma fiatalok társadalmi beilleszkedésének támogatása, HU-99.04-01. sz. Phare- program tematikája és nyertesei
(2001. július – 2002. augusztus)

Téma	Nyertes pályázatok száma	
Keretösszeg		(ezer
Euro)		
I: Óvoda és általános iskola (dajkaképzés, pedagógus-továbbképzés, 3 000 beszerzés, stb.)	78	
II: Iskolai és iskolarendszeren kívüli szakképzés	45	3 600
III. Középiskolai tehetséggondozás és felsőoktatás	15	1 500
Középiskolai kollégium (beruházás)	2	1 100
Technikai lebonyolítás		400
<i>Összesen</i>	<i>140</i>	<i>9 600</i>

Forrás: Tájékoztató, OM Phare Programiroda, Budapest, 200

Ma mintegy 250 óvodában és kb. 650 általános iskolában szerveznek cigány kisebbségi oktatást, becslések szerint mintegy 25 ezer óvodás és 55 ezer iskolás részére. Az is tény, hogy napjainkban a cigány gyermekek jelentős többsége általános iskolai végzettséghez jut. Sikernek kell elkönyvelni, hogy ezzel az oktatási formával szoros összefüggésbe hozható egy általános szemléletváltás az iskolafenntartók és az iskolák részéről.

A romológia egyetemi szak képesítési követelményeit a 129/2001 (VII.13.) számú Kormányrendelet határozza meg. A főiskolai szintű pedagógus szakképzettséggel rendelkezőknek roma társadalom ismerete szakirányú továbbképzés is létesült, amelynek képesítési követelményeit a 21/2000. (VIII. 3.) Korm. rendelet határozza meg.

2002 szeptemberétől már a Kaposvári Egyetemen, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskolán, a Tessedik Sámuel Főiskolán, az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán és az Eötvös József Főiskolán indul ilyen továbbképzés. A 41/1999. (X.13.) OM rendeletet módosító 20/2001. (VI. 30.) OM rendelet hatályba lépésével, a képzési idő növelésével, a szakon a szakképzettség megszerzése mellett a pedagógus szakvizsga követelményei is teljesíthetők.

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen és a Szegedi Tudományegyetemen a pedagógiai szakos képzésben külön romológiai kurzusokat is meghirdetnek. Nyelvkurzusokat szerveznek a Wesley János Lelkészképző Főiskolán, az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karán, a Kaposvári Egyetemen, a PTE Illyés Gyula Főiskolai Karán.

2002 márciusában

- a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Pedagógia Főiskolai Kara "Roma etnikai kisebbségi feladatok ellátásához szükséges ismeretek óvodapedagógusok és tanítók számára" címmel,
- a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Karának Tanárképző Intézete "Cigány népismeret és pedagógia pedagógusok részére" címmel,
- a Tessedik Sámuel Főiskola "Felkészítés a cigány gyerekek nevelésének és oktatásának speciális feladataira" címmel,
- az ELTE "Iskolák kisebbségi környezetben" címmel,

hirdetett továbbképzési programot.

Romológiai/ciganológiai kurzusokat hirdető pedagógusképző intézmények :

- ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék – Budapest (Cigány Tanszéki Csoport)
- ELTE BTK Kultúrantropológiai Tanszék – Budapest (program)
- Pécsi Tudományegyetem BTK Romológiai Tanszék - Pécs
- Nyíregyházi Főiskola – Nyíregyháza (speciális kollégium)
- Kaposvári Egyetem – Kaposvár (posztgraduális romológiai képzés)
- Apor Vilmos Katolikus Főiskola – Zsámbék (Cigány Tanszék)
- ELTE Tanítóképző Főiskolai Kar – Budapest (speciális kollégium)
- Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar – Sárospatak (speciális kollégium)
- Miskolci Egyetem BTK Kultúrantropológiai Tanszék – Miskolc (speciális kollégium)
- Kölcsey Ferenc Tanítóképző Református Főiskola – Debrecen (posztgraduális romológiai képzés)
- Tessedik Sámuel Főiskola Brunszvik Teréz Óvóképző Főiskolai Kar – Szarvas (speciális kollégium)
- Eötvös József Pedagógiai Főiskola – Baja (speciális kollégium)
- Debreceni Egyetem Wargha István Pedagógiai Főiskolai Kar – Hajdúböszörmény (speciális kollégium)